

Azerbaycan Tarihi Ders Kitaplarının Değerlendirilmesi

ÖZGÜR AKTAŞ^a

Geliş Tarihi: 19.04.2019 | Kabul Tarihi: 25.07.2019

Öz: Bu araştırmanın amacı “Azerbaycan Tarihi” ders kitaplarını içerik açısından ve pedagojik açıdan değerlendirmektir. Azerbaycan’da “Umumi Tarih” ve “Azerbaycan Tarihi” olmak üzere iki tarih çeşit tarih kitabı kullanılmaktadır. Bu kitaplar içerisinden “Azerbaycan Tarihi” ders kitapları değerlendirmeye alınmıştır. Araştırmada döküman analiz yöntemi kullanılmıştır. Ders kitapları betimsel analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Pedagojik açıdan incelendiğinde Azerbaycan tarih ders kitaplarında şiir, örnek olay, temsili resimler, fotoğraflar, haritalar, görsellerden yararlanılmıştır. İçerik açısından Kafkasya coğrafyası merkez alınarak konular anlatılmıştır. Azerbaycan tarih ders kitapları savaflara, toprak ve vergi sistemine de önemli yer ayırmıştır. Ders kitaplarında tartışmalı konular da dikkat çekmektedir. Ermeni halkı ile ilişkiler ders kitaplarında en fazla yer bulmuş konular arasındadır. Ders kitaplarında Rusya ve İran’a yaklaşım olumsuzken Azerbaycan’ın en yakın dostunun Türkiye olduğu dile getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, tarih, Azerbaycan tarih ders kitapları, tarih ders kitapları.

^a Kafkas Üniversitesi, D. K. Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilgiler Eğit. Böl.
ozgurkafkas@gmail.com

Evaluation of the Textbooks of the Azerbaijan History

Abstract: This study aims to evaluate Azerbaijani history textbooks in terms of content and pedagogical point of view. High school history textbooks are divided into two groups: World history and Azerbaijan history textbooks. Among these books, Azerbaijan's history textbooks were taken into consideration. The document analysis method was used in the study. Poetry, case study, representation pictures, photographs, maps, visuals, and techniques were used in the Azerbaijan history textbooks. In terms of content, Caucasian-centered issues are handled. The Azerbaijani history textbooks have also devoted considerable space to wars, land and tax systems. Controversial issues in textbooks are also noteworthy. The relations with the Armenian people are among the subjects that have the most place in the textbooks. History should flow a negative approach towards Iran, while Russia and Azerbaijan's closest friend is Turkey.

Keywords: Azerbaijan, history, Azerbaijan history textbooks, history textbooks.

© Aktaş, Özgür. "Azerbaycan Tarihi Ders Kitaplarının Değerlendirilmesi." *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19 (2019), 191-212.

Giriş

Türkiye’de tarih ders kitaplarıyla ilgili çalışmalar hem nicelik hem de nitelik bakımından artmaktadır. Dünyanın çeşitli ülkelerindeki ders kitaplarında Türkiye ve Türkler ile ilgili önemli çalışmalar ortaya konulmuştur (Şimşek, 2018, XIII-XVIII). Türk Cumhuriyetlerinde okutulan tarih ders kitaplarında Türk İmajını veya Türkiye’yi ele alan çalışmalar da (Turan, 2018; Kaymakçı ve Smailova, 2018; İmanova, 2018; Çençen, 2018; Ateş *vd.* 2018, Turan, 2016.) mevcuttur.

Çalışmanın konusu olan Türk Cumhuriyetlerinden Azerbaycan’da tarih eğitimi önemli değişimler geçirmiştir. Sovyetler Birliği Azerbaycan’ı egemenliğine almasıyla Azerbaycan tarih programlarını Marksist-Leninist ideolojiye göre dizayn etmiştir (Turan, 2011, s.303). 1959 yılında Azerbaycan Komünist Partisi “Azerbaycan Tarihi” dersinin ilk, orta ve yüksek öğretimde okutulması kararını almıştır. “Azerbaycan Tarihi” adlı 4.,7.,8. ,9. sınıflarda ve yükseköğretim kurumlarında okutulmasına karar verilmiştir (Memmedov, 1995, s. 217-219). Azerbaycan’ın bağımsız olduğu 1991 yılından sonra ders kitaplarının yazılması konusu gündeme gelmiştir. Azerbaycan tarihçilerinden oluşan bir grup 6-11. sınıflar ve aynı zamanda üniversite öğrencileri için iki ciltlik “Azerbaycan Tarihi” hazırlamıştır. Bu eserler Azerbaycan ulusal tarih anlayışını yansıtmaları bakımından önemlidir (Memmedov, 1995, s. 217-219).

“Azerbaycan Tarihi” ders kitaplarında ilk yıllarında tarih ders kitaplarında Rus tarihçiliğinin etkisi görülmekte iken sonraki yıllarda Türk millî kimliği merkezli tarih anlayışı yerleşmiştir (Aka, 2007; Alpargu, 2007). Osmanlı Devleti söz konusu olduğunda ise iki yaklaşım ortaya konulmuştur. Olumsuz olan birinci yaklaşıma göre Osmanlı işgalci, köleci, ağır vergilerle halkı ezen ve halkı cahil bırakan yapıya sahiptir. İkinci yaklaşıma göre ise Osmanlı komşu, kardeştir (Türk, Ilgaz ve Bilgili, 2004, s.429). Azerbaycan tarih ders kitaplarında Sovyet Dönemi ve sonrasında Sovyetler Birliği’nin devlet başkanlarından Stalin’in ders kitaplarında anlatım biçimi de konjonktüre

göre şekillenmiştir (Turan, 2013). Azerbaycan'ın günümüzdeki tarih eğitimi anlayışı ise beşinci sınıflarda okutulan "Ata Yurdu" ders kitabından anlaşılmaktadır. Bu kitapta din ve mezhep vurgusu yer almamış ders kitabı millî kimliğe göre şekillenmiştir (Turan, 2017). Azerbaycan ve Türk tarih ders kitaplarında Osmanlı tarihi anlatılırken konuya yaklaşımının her iki ülkenin ders kitaplarında pek çok yerde örtüştüğü görülmüştür (Gökçe ve Aybar, 2017).

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı Azerbaycan'da okutulan ortaöğretim tarih ders kitaplarını içerik açısından, pedagojik açıdan ve millî tarih anlayışı açısından değerlendirmektir. Bu kapsamda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Azerbaycan 'da okutulan "Azerbaycan Tarihi" ders kitapları pedagojik olarak hangi özellikleri taşımaktadır?
2. Azerbaycan'da okutulan "Azerbaycan Tarihi" ders kitaplarının içeriğinde hangi konulara yer verilmiştir?
3. Azerbaycan' da okutulan "Azerbaycan Tarihi" ders kitapları millî tarih anlayışı bakımından hangi özelliklere sahiptir?

Yöntem

Araştırma Doküman Analizi Yöntemine dayanmaktadır. Doküman analizinin aşamaları şunlardır: Dokümanlara ulaşma, orijinalliği kontrol etme, dokümanları anlama, veriyi analiz etme, veriyi kullanma (Foster, 1995 ten aktaran Yıldırım ve Şimşek, 2006, s.193). Ulaşılan Azerbaycan tarih ders kitaplarından "Azerbaycan Tarihi" ders kitapları çalışmaya konu edilmiştir. "Azerbaycan Tarihi" ders kitapları betimsel analize tabi tutularak pedagoji, içerik ve millî tarih temaları altında incelenmiştir.

AraştırmadaaAltıncı sınıf "Azerbaycan Tarihi" ders kitabı (Aliyev vd; 2003), yedinci sınıf "Azerbaycan Tarihi" ders kitabı (Mahmudlu vd, 2014); sekizinci sınıf "Azerbaycan Tarihi" ders kitabı (Mahmudlu vd, 2012) ve on birinci sınıf "Azerbaycan Tarihi" ders kitabı (Mememedov vd, 2009) çalışmaya dahil

edilmiştir. Araştırmada farklı tarihlerde basılmış (Memmedov *vd*, 2002) ile (Mahmudlu *vd*, 2016) iki adet dokuzuncu sınıf “Azerbaycan Tarihi” ders kitabı kullanılmıştır. “Azerbaycan Tarihi 10” adlı ders kitabına ulaşamadığı için araştırmaya dâhil edilememiştir. Umumi (Dünya Tarihi) tarih ders kitapları da araştırmaya dâhil edilememiştir

Azerbaycan’da Okutulan “Azerbaycan Tarihi” Ders Kitaplarının Pedagojik Özellikleri

Azerbaycan okullarında “Umumi Tarih” (Genel Tarih) ve “Azerbaycan Tarihi” olmak üzere iki farklı tarih dersi okutulmaktadır. “Azerbaycan Tarihi” ders kitapları en eski devirlerden günümüze kadar Azerbaycan tarihini kapsarken “Umumi Tarih” dersleri dünya tarihi niteliğindedir.” Umumi Tarih” dersi “Kadim Dünya Tarihi”, “Orta Asırlar Tarihi”, “Yeni Tarih” ve “En Yeni Tarih” şeklinde alt bölümlere ayrılmaktadır.

Azerbaycan tarih ders kitaplarının giriş kısmında Türkiye’de olduğu gibi bayrak, millî marşın yanında ülkenin kurucusu sayılan Haydar Aliyev’in fotoğrafları da yer almaktadır. 24 Kasım 1918 tarihinde Azerbaycan bayrağı mavi, kırmızı ve yeşil şeritlerden oluşacak şekilde değiştirilmiştir. Mavi şerit üzerinde beyaz renkli ay ve yıldız vardır. Günümüzde bu üç renkli bayrak kullanılmaktadır. Türklüğü, İslamiyeti ve Batı medeniyetini temsil eden bu renkler Azerbaycanlı öğrencilerin hangi değerlere göre yetiştirileceğine de işaret etmektedir (Mahmudlu *vd*, 2016, s. 97).

Azerbaycan tarih ders kitaplarının kapakları Türkiye tarih ders kitaplarına oranla daha kısa ve daha dar bir şekle sahiptir. Haritaların renkleri koyu ve dikkat çekici nitelikte olmasına rağmen haritalarda enlem ve boylam bilgisi yoktur, siyasi sınırlar fiziksel sınırlar dikkat edilerek hazırlanmamış, lejant verilmemiştir. Azerbaycan tarih ders kitaplarında okuma parçaları, haritalar, şiirler, konu ile ilgili sorular az sayıda olmakla beraber grafikler bulunmaktadır.

Azerbaycan tarih ders kitaplarında biyografi öğretiminde

devlet adamları, askerler, komutanlar, tarihî kahramanlar ile sanatçılara yer verilmiştir. Fotoğraflar veya temsili resimler kullanılmıştır. Tarihî resimleri verilen şahsiyetlerin tamamına yakını erkeklerdir. Kadınlar sembolik olarak temsil edilmiştir. Devlet yöneticiliği alanında temsil edilenler ise Sara Hanım ve Mihriban Aliyeva'dır. Pek çok ülkede olduğu gibi Azerbaycan tarih ders kitaplarında da kadınlar görmezden gelinmiştir.

Azerbaycan'da Okutulan "Azerbaycan Tarihi" Ders Kitaplarının İçeriği

Toprak Yönetimi

Azerbaycan Tarihi" ders kitaplarına bakıldığında Azerbaycan coğrafyasında tarım ve hayvancılık önemli geçim kaynakları arasındadır (Aliyev ve diğerleri, 2003, s. 24-33). VI. asrın başlarında Azerbaycan'da feodal düzen hâkimdir ve köylülerin toprakları feodalların eline geçmiştir (Mahmudlu *vd.*, 2014, s.7).

IX. ve XI. asırlara bakıldığında ahali bağcılık uğraşmakta ve toprağı kotanla (karasaban) sürmektedir. Bu asırlarda devlete bağlı topraklar "divan toprakları" olarak adlandırılmaktadır. En geniş topraklar ise "mülk toprakları"dır. Araplardan kalma şartlı toprak mülkiyeti "ikta" idi, dinî idarelere ve mescitlere ait topraklara "vakıf toprakları" denmekteydi. Köylüler" uluc" ve "azat" olmak üzere ikiye ayrılmıştır (Mahmudlu *vd.* 2014, s. 46). Azerbaycan'da Moğollar Devri'nden kalan ihsan ve bahşış anlamına gelen soyurgal topraklar Karakoyunlu ile Akkoyunlu Devletlerinde savaşçılara ve göçebe halka bağışlanmış topraklara denilmiştir (Mahmudlu, Memmedov ve Piriyeve, 2012, s. 95). 1295 yılında Halügu Devleti'nin başına geçen Kazan Han Moğol Devri'nde göçebelik nedeniyle toprak sistemi bozulduğu için köylülerin bir yerden diğer yere göçünü yasaklamış, sahibsiz kalan ve işlenmeyen "bayrat" adı verilen topraklar divanın yönetimine vererek bu toprakların tarıma açılmasını sağlamıştır (Mahmudlu *vd.*, 2014, s. 83)

XVI. asrın ilk yarısına bakıldığında devlet toprakları (divan), şah ailesi toprakları (has), feodal topraklar (tiyul), feodal-

lerin şahsı toprakları (mülk), dinî idarecilerin toprakları (vakıf) ve köylülere ait (icma) topraklar vardı. İlk Safevi şahları merkezî hakimiyeti sağlamak amacıyla tiyul şeklinde topraklar da paylaşmıştır. Tiyul, şartlı mülk sayılır ve şahın izniyle babadan oğula geçebilirdi (Mahmudlu, Memmedov ve Piriye, 2012, s. 147). “Azerbaycan’da toprağın sahibi olan feodal zümre; Kızılbaş ayanları ve diğer aşiretlerin ileri gelenleri, büyük toprak sahipleri olan Şii tarikatının yüksek rütbelileri ile mülki ayanlar, yerli ve önemli ayanlar, şahın koruyucusu olan gulamlar olmak üzere dört gruba ayrılmıştır (Memmedov, Veliyev ve Kocayev, 2002, s.17). Gulamlar küçük yaşlarda Kafkas menşeli gayrimüslim halklardan toplanmış ve Şah’ın sarayında eğitime alınmıştır (İsayev, Mecnunov, Abbasov, 2018).

Osmanlı Devleti’nde olduğu olduğu gibi Azerbaycan’da da vergi veren tebaa “raiyyet” (reaya) adını taşıyordu. Ziraatla uğraşan bu köylü kesimi toprak üzerinde şahsi tasarruf hakkına sahipti ancak hem feodale hem de devlete vergi vermek zorundaydı. Raiyyet (reaya) kendi içerisinde ayrılıyordu. Hayvanı, tarım aletleri, tohumu olan feodalden aldığı toprağı kendi işleyen köylü “hampa” adını alıyordu. Feodalın toprağını işlemek için gerekli aletleri olmayan yoksul köylülere eker (gözetçi, çoban, bağban) ismi verilmekteydi. Azerbaycan tarih ders kitaplarındaki feodal tanımı Halil İnalçık’ın bahsettiği Osmanlı Devleti’deki sipahi tanımı ile örtüşmektedir (İnalçık, 1996, s.14). Azerbaycanda göçebelere gelince onlar orduda hizmet ediyor, savaş zamanı ise orduya asker vermekteydiler (Memmedov, Veliyev ve Kocayev, 2002, s.19).

Osmanlıların Azerbaycan topraklarında hâkim olduğu zamanda kendi vergi sistemini uyguladığı görülmektedir. Bu topraklar beylik ve ağalık olarak adlandırılmıştır. Osmanlılar zamanında Azerbayca’da gümrük vergisi, rehdari (ticaret yollarının korunması için alınan vergi), ve resmî kapan (terazi harcı) vergisi alınmıştır. Bu topraklarda “Mutaka” ve “İltizam Sistemi” de uygulanmıştır (Memmedov, Veliyev ve Kocayev, 2002, s.57).

1860 yılına gelindiğinde Güney Azerbaycan'da da feodal sistem devam etmektedir. Nüfusun büyük kısmını oluşturan köylülerin toprağı olmayanlarına "yardar"; küçük toprak mülkiyeti olanlara ise "hırdamalik" denilmiştir. Köylüler yetiştirdikleri ürünün yarısından fazlasını toprak sahiplerine verirken devlete toprak vergisi, hayvan sayısına göre baş pulu ve otlaklardan yararlanmak için kapı pulu vergisi vermiştir. Buna karşı şah savaşlarda hizmete göre "İlati" isimli toprak mülkiyeti vermiştir (Mahmudlu vd, 2016, s.48).

1870 yılında Rusya hükûmeti köylülerle ilgili ıslahat yaparak köylüleri feodallerin yönetiminden kurtarmıştır. Köylülere angarya işlerinden muafiyet tanınmış ve onlara toprak verilmiştir (Mahmudlu vd., 2016, s. 25). 1912 yılında Çar Güney Kafkas Guberniyaları'nda (valilik) toprakların mecburi satın alınması hakkında kanun imzalamıştır. Böylece Kuzey Azerbaycan'da, toprak sahibi köylülerle zirai üretim güç kazanmış ve Kapitalizm güçlenerek sosyal tabakalar derinleşmeye başlamıştır (Mahmudlu vd, 2016, s.63).

1930'lu yıllara gelindiğinde Sovyet yönetimi Çarlık Rusya'nın tam tersi politika izlemiştir. Azerbaycan'da Sovyet yönetimi toprakları birleştirmiş, Kolhozları kurarak şahsi mülkiyet kaldırmıştır Yüksek zümreye ve dini idarelere ait bütün topraklara el konulmuş, karşı çıkanlar Kazakistan'a ve Sibiryaya sürgün edilmiş, kurşuna dizilenler de olmuştur (Mahmudlu vd 2016, s.127). Azerbaycan'da 1996 yılında Toprak Islahatı Hakkında Kanun kabul edilmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin toprak sistemi günümüzde devlet, belediye ve şahsi toprak mülkiyeti şeklinde oluşturulmuştur (Mahmudlu vd, 2016, s.179).

Vergiler

Azerbaycan'da Atropatena Devleti zamanında (MÖ. 323-MS. 227) I Hüsrev Nuşirevan'ın vergilerle ilgili ıslahatları göze çarpmaktadır. Nuşirevan yaptığı kanunlarla vergi toplayan memurların keyfi hareketlerine mani olmuştur. Atropetana Devleti'nde köylülerle beraber sanatkârlar ve tüccarlar da vergi

ödemekteydiler. Ülkede köprüler, kaleler, yollar devlet mülkiyetindeydi. Köprü, kale ve yolların yapımında ve tamirinde çalışan köylüler karşılığında bir ücret almıyorlardı. Kahinler, savaşçılar ve mirzalar ise cemiyetin hâkim sınıfı sayıldığı için vergi vermiyordu. Ülkede çocuklar, kadınlar, memurlar can vergisinden muaf tutulmuştur (Mahmudlu vd, 2014, s. 7-8). Azerbaycan'da vergi sisteminin yönetimde bulunan devletlere göre değişiklik gösterdiğini ders kitaplarından anlaşılmaktadır. IX. ve XI. asırda öşür, zekât ve hums vergileri vardı. Müslüman olmayanlar ise can vergisi olarak cizye ödemekteydiler. Salari Hükümdarı Merzban İbn Muhammed de Nuşirevan gibi vergi sistemini düzenlemek için bir kanunname hazırlamıştır (Mahmudlu vd, 2014, s. 47).

Günümüzde bile kullanılan tamga (damga) vergisi Moğollar Devri'nde şehir sanatkârlarından alınan vergidir (Mahmudlu vd, 2012, s.170). 1295-1304 yılında Azerbaycan tahtına çıkan Kazan Han'ın (1295-1304) döneminde vergi verenlerin kayıtları tutularak vergilerin verileceği tarih ve miktar belirlenmiştir ve vergiler para veya ürün şeklinde toplanmaya başlanmıştır (Mahmudlu vd, 2014, s.84). "Azerbaycan Tarihi" ders kitabında XVII. Asrın ikinci yarısında Azerbaycan'da otuz beş farklı verginin toplandığı belirtilerek halk üzerindeki ağır vergi yüküne dikkat çekilmiştir. Toprak ve gelir vergisi olan Malcehet, Behra (Su vergisi), Haraç Vergisi önemli vergiler arasındadır. Farsçada onda bir anlamına gelen dayyek isimli vergi köylülerden natura (mal ya da mahsulle) olarak alınmaktadır. Ot-Alafa yük hayvanları veya atlar için alınan vergidir. Ulafa (at arpası) bir savaşçının dolaşması için alınmıştır, Künelge ise ayanların köylünün evinde kalma hakkına sahip olmasıdır. Buna göre köylü ayanı yedirmek, içirmek atlarını doyurmakla görevliydi. Avarız Vergisi ise daimi olmayan vergidir. Sevari (Nevruzi) adındaki vergi ise hakim ailenin fertlerine, savaşçılara veya Nevruz Bayramı için gönderilen tanınmış kişilere halkın ödediği vergidir. Terh feodale ya da devlete lazım olan malın daha düşük fiyata alınması kuralıdır,

Destendaz Vergisi ise nispeten düşük seviyedeki yöneticiler için toplananmaktadır.

Köylülerden duman parası da alınmaktaydı. Bağbaşı ise mahsulün onda birine ortaktır. Çölpulu ise otlakta hayvanların otlatılması karşılığında alınan vergidir. Çift Başı (Çüftbaşı) vergisi bir çift öküzle sabanlanmış toprağın mahsulünden alınan vergidir. Tezgahbaşı Vergisi halılar, küçük halılar kilimler vb dokuyan zanaatkarların tezgahlarından yılda bir defa alınmıştır. Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan vergilerin ağırlığını, köylülerin ağır yükünü gördüğünden köylülerden toplanan vergileri azaltmış ve vergi toplanmasını düzene sokmuştur. Bu düzenlemelere Hasan Padişah'ın Kanunnamesi adı verilmiştir (Mahmudlu vd, 2014, s. 108). "Azerbaycan Tarihi" ders kitaplarında Uzun Hasan devlet yönetimindeki başarısının yanında halkını seven, fakirleri koruyan, adalet dağıtan bir hükümdar olarak tasvir edilmiştir. Azerbaycan'da zengin bir hanlık olan Bakü Hanlığı'nda 1740'lı yıllarda toprak, yer altı ve yer üstü servetleri Han'a ve onun ailesine aitti, hanlıkta mahsul vergisi olan "malcehet", "töycü", "darğalık" ve "vezirlik" gibi alınan onlarca vergi halk için ağır bir yük oluşturduğundan yönetim ile halk arasındaki zenginlik farkına dikkat çekilmiştir (Memmedov, Veliyev ve Kocayev, 2002, s.129).

Para Sistemi

Azerbaycan'da Atropetana (Atropetan) M.Ö. 323 yılında Makedonyalı İskender'in ölümünden sonra bu imparatorluktan ayrılarak bağımsız bir devlet hâlini almıştır. Atropetana arazisinde bulunan en eski paraların Makedonyalı İskender adına kesildiği anlaşılmaktadır (Aliyev vd, 2003, 94). Alban Devleti (M.Ö. 4. asır/ M.S 705) zamanında değiş tokuş usulü önemli ölçüde terk edilerek Makedonyalı İskender'den sonra kesilen gümüş paralar kullanılmıştır. 1958 Şamahı'da 1966 yılında ise Kabele'de gümüş para defineleri bulunmuştur (Aliyev vd, 2003, s.111). X. ve XI. asırda Şirvanşahlar Devrine ait gümüş ve bakır paralar görülmüştür (Mahmudlu vd, 2014, s. 25-26). 879 yılında kurulan Saciler Devleti'nde IX. asrın sonlarında

Muhammed İbn Sac'ın adına ve Deysem adına kestirilmiş gümüş paralar olduğu bilinmektedir (Mahmudlu vd, 2014, s. 28-31).

“Azerbaycan Tarihi” ders kitaplarından edinilen bilgilere göre Azerbaycan'da sikke basılması için İrevan, Tebriz, Gence, Nahcivan, Bakü ve Erdebil'de darphaneler kurulmuştur. XVII. asrın ikinci yarısında geçerli para birimi olan dinar (altın sikke) 2,4 gr altından yapıyordu. XVII. asrın ikinci yarısında Azerbaycanda abbasi, mahmudi, şahı, bisti, gazıbeyi isimli sikkeler kullanılmıştır. Birinci dört sikke altın ve gümüşten kazıbeyi ise bakırdan yapılmıştır. Gümüş paraların üzerinde “Allahtan başka ilah yoktur. Muhammed onun elçisi; Ali ise temsilcisidir” yazılarak, bu sözlerin etrafında ise On İki İmam'ın adları işlenirdi. Paranın arka yüzüne hâkimiyette olan şah'ın adı, sikkenin kesildiği yer ve tarih yazılırdı. Hurda bakır sikkelerin üzerine doğan güneş yansıtılırdı (Memmedov, Veliyev ve Kocayev, 2002, s. 34).

Devlet Yönetimi

MÖ. IV. asırda kurulan Albanya Devleti'nde bütün Alban kabilelerine bir padşah liderlik ediyordu. Her kabilenin ise ayrı ayrı padşahı (yönetici) vardı. Albanya'da ahali dört gruba ayrılmıştır. Padşah (yönetici) ve ordu komutanı birinci tabaka, din adamları (kahinler) ikinci tabaka, savaşçılar ve çiftçiler üçüncü tabaka, teserrüfatta (hizmet işleri) çalışan kişiler ise dördüncü tabakaya mensuptur (Aliyev vd. 2003, s. 105).

Azerbaycan'da M.Ö III. bin yılın sonu ve II. bin yılın ortalarına kadar Orta Tunç Devri devam etmiştir. Bu devirde Azerbaycan'da etrafına yüksek bir duvar çekilen şehirler ortaya çıkmaya başlamıştır (Aliyev vd, 2003, s.37). M.Ö. III. bin yılın ikinci yarısında kurulan Türk kökenli Aratta Devleti'nde dinî idarelerden ise Maşmaş adlı kâhin sorumlu olmuştur. En veya Ensi rütbesi taşıyan hükümdar savaş zamanı şura topluyordu ancak son karar hükümdarın kendisine aittir.

“Azerbaycan Tarihi” ders kitaplarından çıkarılan sonuçla-

ra göre Kızılbaşlar Devleti olarak bilinen Safevilerde devleti aynı zamanda Şiilerin en büyük ruhani lideri olan şah yönetmekteydi. Şah'tan sonra en yetkili kişi Şah vekiliydi. Bir danışma organı olan Âli Meclis'de yönetimdedir. Bu organlardan sonra ordu komutanı (Emir-el ümera) gelmektedir. Maliye işlerini vezir, dinî işleri sadrazam, mahkeme işlerini kadılar idare etmektedir. Safeviler'de idari sistemde devlet beylerbeyliklerine, beylerbeylikler mahallara, mahallar ise şehir ve kend (köylere) bölünmektedir. Mahallardan naibler, köylerden kethudalar, şehirlerden ise kelenter sorumludur. Kelenterin emirlerinde olan darğalar şehirlerde güvenliği sağlamıştır (Mahmutlu vd, 2014, s. 121).

Azerbaycan'da Okutulan "Azerbaycan Tarihi" Ders Kitaplarında Millî Tarih Anlayışı

Coğrafya: Tarihteki Azerbaycan coğrafyasındaki devletlerin sınırları bugünkü Azerbaycan'a ek olarak Tiflis'i içine alıp Gürcistan içlerine kadar ulaşmaktadır. İran'ın kuzeyi Güney Azerbaycan olarak adlandırılmıştır. Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'nun bir kısmı Akkoyunlular ve Safevilerin hâkimiyetinde bulunmuştur. Bugünkü Ermenistan topraklarının tamamı ise Azerbaycan'a aitti. Kadim zamanlarda Azerbaycan işte böylesine geniş araziye hâkimdi. Güneyde: Hamedan, Kazvin, Zencan; Kuzeyde ise Derbent'e kadar uzanırdı. Doğu'da Hazar Denizi; Batıda Erivan şehri de bu sınırlara dâhildi. Tiflis şehri, Birge, Doğu Gürcistan (tarihî Borçalı) Oğuz yurdu-na dâhildi (Mahmutlu vd, 2014, s.61). "Azerbaycan Tarihi" ders kitaplarında Azerbaycan coğrafyasının Kürekçay, Gülistan ve Türkmençay Antlaşmalarıyla parçalandığı sık sık vurgulanmaktadır.

Tartışmalı Konular

Azerbaycan tarih ders kitaplarına bakıldığında İslam tarihinin anlatımı tartışmalı konuların başında gelmektedir. İslamiyetin doğuşu, Dört Halife Devri, Emeviler Dönemi, Abbasiler dönemine Türkiye'deki ortaöğretim tarih ders kitaplarında önemli yer ayrılırken Azerbaycan tarih ders kitaplarında bu

konulara daha sınırlı yer verilmiştir. Türkiye'deki tarih ders kitaplarında Abbasilerin, Emevilerin ırkçı politikasını terk etmesi nedeniyle olumlu imaja sahipken; Azerbaycan tarih ders kitaplarına göre ise Abbasilerin, Emevilerle ırkçılık konusunda farkları olmamıştır. Azerbaycan tarih ders kitaplarında İslam imgesi pozitif Arap imgesi ise negatif olarak anlatılmaktadır.

Azerbaycan tarih ders kitaplarında Haydar Aliyev ve Ebulfez Elçibey'in anlatımı tartışmalı konu olarak değerlendirilebilir. "Azerbaycan Tarihi" ders kitaplarında genel olarak Haydar Aliyev'den ulu önder olarak da bahsedilmektedir. O, uzağı gören bir siyasetçi ve devlet adamı olarak Azerbaycan'ın ayakta kalmasını sağlamıştır. Haydar Aliyev bağımsızlıktan sonra yönetimde bulunan dördüncü lider olmasına rağmen kurucu lider konumundadır. İlk lidere Rus taraftarlığı atfedilmektedir, ikinci lider İsa Kanber ise geçici ve etksiz bir şekilde cumhurbaşkanlığı yapmıştır.

Ders kitaplarındaki genel yaklaşıma göre Ebulfez Elçibey savaşta gerekli gayreti gösterememiş, orduya hâkim olamamış ve Ermenilere toprak kaybedilmesine neden olmuştur. Bu dönemde Azerbaycan'daki etnik azınlıkların Talış-Mugan Cumhuriyeti, Lezgistan Devleti adı altında bağımsızlık ilan etmeleri Azerbaycan'ı parçalanma noktasına getirmiştir. Artık tüm hâkimiyetini kaybeden Elçibey Ordubad Rayonu'nun Keleki köyüne gitmiş ve bir daha da Bakü'ye dönmemiştir. Yapılan seçimlerde ise halk Haydar Aliyev'i seçmiştir. Haydar Aliyev'i istemeyen gizli bir el (Rusya) asker ve polis içinde bulundurduğu ajanlar vasıtasıyla isyan başlamıştır. Haydar Aliyev isyan eden Ordu komutanı Suret Hüseyinov ve özel kuvvetlerden oluşan polis birliği lideri Ruşen Cevadov'un isyanını bastırmayı başararak Azerbaycan'ı parçalanma tehlikesinden korumuştur (Memmedov vd, 2009, s.178). Refik Turan'a (2017, s. 603) göre Haydar Aliyev ile özdeşleşen kurucu liderlik Mehmet Emin Resulzade ve Elçibey gibi kahramanları sahnenin dışına itmiş ve faaliyetlerini değersizleştirmiştir. Tarih ders kitaplarında özellikle Elçibey konusunda bazı tarihî olaylar vurgulanıp bazı-

ları ise atlanarak tarih kötüye kullanılmıştır (Wirth, 1999, s. 42-45).

Kahramanlar

Azerbaycan tarih ders kitaplarında Cavanşir, Babek, Köroğlu, Şah İsmail, Nadir Şah, Cihan Şah, Kara Yusuf, Haydar Aliyev en büyük tarihî kahramanlardır. Cavanşir en büyük diploması kahramanıdır. Şah İsmail Hatayi Kızılbaşların en büyük lideridir. Babek ise Abbasi Arap halifeliğinin haksız ve acımasız uygulamalarına karşı çıkan Hurramiler Harekâtı'nın lideridir (Mahmudlu *vd*, 2014, s. 18). Nadir Şah ise Türk dünyasının en büyük mareşalleri arasındadır. Azerbaycan kahramanları İkinci Dünya Savaşı'nda faşizme karşı mücadele etmiştir. İsrail Memmedov "Sovyet İttifakı Kahramanı" unvanını, tank komutanı Hazi Aslanov ise Kızıl Yıldız Nişanı almıştır. Helikopter kullanan Hüseynbala Aliyev'in kahramanlığını ise tüm "Sovyet ittifakı takdir etmiştir. Ziya Bünyadov'un Polonya ve Çekoslovakya'nın kurtulmasında katkıları olmuştur. Mehdi Hüseynzade, Gafur Memmedov, Ahmediyye Cebrayılov faşizme karşı Sovyet cephesinde önemli yararlılıklar göstermiştir (Mahmudlu *vd*, 2016, s.136).

Savaşlar

Azerbaycan coğrafyası konumu gereği tarihin en eski dönemlerinden itibaren güç mücadelesine sahne olmuştur. M.Ö. III. Bin yılda yaşayan Lullubi Devleti savaşçılığıyla tanınıyordu. Yine Akad Devleti'ni hakimiyetleri altına alan Kutu Devleti önemli savaşçılara sahipti (Aliyev *vd*, 2003, s.58). Azerbaycan'da bağımsız siyaset yürüten Turukkiler, Asur Devleti'nin Azerbaycan coğrafyasını ele geçirmesine direnmişlerdir (Aliyev ve diğerleri, 2003: 63). Azerbaycanda kurulan Manna Devleti pek çok kez Urartular ve Asurlarla savaşırken; Midya Devleti ise Asurlular ve İskitlerle mücadele etmiştir (Aliyev *vd*, 2003, s. 87). Azerbaycan'da kurulan Atropetena Devleti Roma'yla savaşta on bini süvari olmak üzere kırk bin askerle katılmıştır. Albanya Devleti'nde vatan tehlikede olduğunda bütün halk vatani savunmaya çağırılmıştır (Aliyev *vd*, 2003, s.95-107).

Büyük Selçuklu İmparatorluğu dağıldıktan sonra Azerbaycan'da kurulan İldenizliler Devleti'nin hükümdarı Ebu Bekr (1191-1210) Harzemşahlar, Şirvanşahlar, Gürcülerle savaşmak zorunda kalmıştır. 1194 yılında Şirvanşah-Gürcü ittifakı Ebu Bekir'i Şemkir ve Beylekan savaşlarında mağlup etmiştir (Mahmudlu vd, 2014, s.68).

"Azerbaycan Tarihi" ders kitaplarında Karakoyunlu Devleti ile Timurluların mücadeleleri görülmektedir. Timurlular 1394 yılında Bağdat Savaşı'nda Karakoyunluları yenmiş fakat; Karakoyunlular; 1406 yılında Şenbi-Kazan, 1408 yılında Çapakçur ve 1408 yılında Serdrud dövüşlerinde Timurluları mağlubiyete uğratmışlardır (Mahmudlu, Memmedov ve Piriye, 2012, s. 89-92). Kara Yusuf öldükten sonra Karakoyunlular eski gücünü yitirmiştir. Uzun Hasan'ın 1467 yılında Karakoyunlu lideri Cihan Şah'ı öldürmesiyle Bağdat'a kadar olan araziler Akkoyunlu Devleti'ne geçmiştir (Mahmudlu, Memmedov ve Piriye, 2012, s. 101).

Resim 1. "Azerbaycan Tarihi" 7. Sınıf ders kitabında birleşik Azerbaycan uğruna ünitesinde yer alan "Kara Yusuf Savaşta" adlı temsili resim.

Azerbaycan hanlıklarının birbirlerini yıpratmaları savaşlar görülmektedir. Gavduşan Savaşı ve Bayat Savaşı böyle sonuçsuz savaşlardır (Memmedov vd, 2002, s. 115- 118).

Akkoyunlular ile Osmanlı Devleti arasında yapılan Beyşehir Sövüşü, Malatya Dövüşü ve Otlukbeli Savaşı; Osmanlı Devleti ile Safeviler arasında gerçekleşen Çaldıran Savaşı

Azerbaycan Tarihi” ders kitaplarına göre Türk dünyasının genel mağlubiyeti Batı dünyasının diplomatik zaferi olmuştur (Mahmudlu, Memmedov ve Piriyev, 2012, s. 139).

Azerbaycan Cumhuriyeti’nin iki yıllık döneminde Esgeran Savaşı’nda Ermeniler yenilgiye uğratılmıştır (Memmedov ve diğerleri, 2009:98). Azerbaycan’ın bağımsızlığından sonra ise Ermeni işgaline karşı verilen mücadeleler dikkat çekmiştir. 1992 yılında Kerkicahan, Malıbeyli, Kuşçular işgal edilmiş Ermeni işgallerini durdurmak için yapılan Daşaltı Operasyonu başarısız olmuştur. Hocalı’da Azerbaycan Türklerine karşı soykırım uygulanmıştır. 1992 yılında Azerbaycan ordusu Ağdere Operasyonu’yla, Goranboy bölgesini kurtarmayı başarsa da Karabağ Savaşı Azerbaycan topraklarının esarete girmesine neden olmuştur (Memmedov vd, 2009, s. 165-169).

Antlaşmalar

“Azerbaycan Tarihi” ders kitaplarından anlaşılabilceği gibi Azerbaycan coğrafyasındaki siyasi birlikler kısa sürede bozulduğu için bu coğrafyada kurulan devletler diplomasiyi oldukça önemsemişlerdir. Örneğin Azerbaycan-Albanya hükümdarı Cevanşir bir diplomasi ustası olarak betimlenmiştir. Cevanşir Sasaniler, Arap Halifesi Muaviye ve Bizans İmparatoru II. Konstantin ile antlaşma yapmıştır (Mahmudlu vd, 2014, s.10-11). 1382 yılında tahta geçen Şirvanşahlar Hükümdarı I. İbrahim pahalı hediyelerle Emir Timur’u ziyaret etmiş, Emir Timurdan dostluk sözü almayı başarmıştır (Mahmudlu ve diğerleri, 2014, s.90). Osmanlı padişahı Kanuni Sultan Süleyman Dönemi’nde başlayan IV. Murat zamanında da devam eden sonuçsuz savaşlar, 1555 yılında Amasya, 1612’de ikinci İstanbul Antlaşması, 1618 yılında Merend Sulhu 1639 yılında Kasri Şirin Antlaşması’nın imzalanması ile sonuçlanmıştır (Mahmudlu vd, 2014, s. 144; Mahmudlu, Memmedov ve Piriyev, 2012: s. 167).

Rusya ile Karabağ Hanlığı arasında 1805 yılında gerçekleşen Kürekçay Antlaşması bölgede Rus hakimiyetine giden en önemli dönüm noktası olmuştur (Memmedov, Veliyev ve

Kocayev, 2002, s.187). 1813 Gülistan Antlaşmasıyla Azerbaycan toprakları Rusya ve İran arasında paylaştırılmıştır. Azerbaycan'ın Rus hâkimiyetine girmesinde başka bir adım ise 1828 Türkmençay Antlaşması olmuştur. "Azerbaycan Tarihi" ders kitapları bu antlaşmayı dünya tarihinde bir milletin topraklarını bölen en zorba ve anti hümanist anlaşmalardan biri olarak tanımlamıştır (Memmedov, Veliyev ve Kocayev, 2002:200).

Osmanlı Devleti'nin Kafkaslar'daki karşılıkları gidermek, Azerbaycan'ın güvenliğini sağlamak için yaptığı 1917 Erzincan Barışı, 1918 Brest Litovsk Barış Antlaşması ve Trabzon Barış Konferansı, Batum Konferansı "Azerbaycan Tarihi" ders kitaplarına yansıyan önemli antlaşmalardır (Memmedov vd, 2009 , s. 93). Rusya ile Ermenistan arasında 1991 yılında imzalanan dostluk, işbirliği ve karşılıklı güvenlik hakkında anlaşmaya dikkat çekilerek bu olayın Karabağ Ermenilerinin Azerbaycan'a karşı açık açık silahlanma imkânı verdiği vurgulanmıştır (Mahmudlu vd, 2009 , s.165).1992 yılında ise taraflar arasında SSCB'nin savaş teçhizatını paylaşmak için Taşkent Mukavelesi imzalanmıştır. Ancak Azerbaycan ordusuna teknolojisi eski veya malzemesi eksik savaş aletleri verilmiştir (Memmedov vd, 2009, s.168). Bişkek Protokolü'yle Azerbaycan ile Ermenistan arasında imzalanmış ve cephede ateşkes ilan edilmiştir (Mahmudlu vd, 2016, s. 173).

Tartışma ve Sonuç

Azerbaycan tarih ders kitapları pedagojik açıdan değerlendirildiğinde istatistik, karikatür, film gibi tarih eğitiminde bu önemli öğelerden yeterli derecede yararlanılmadığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında örnek olay, şiir ders kitaplarında kullanılmıştır. Ünite öncesinde hazırlık soruları ünite sonrasında ise değerlendirme soruları ders kitaplarında yer almıştır.Tarih ders kitaplarının sonunda tarih ders programı yer almaktadır. Ders kitaplarında kullanılan kaynak sayısının az olduğu göze çarpmaktadır. Tarihsel düşünme becerilerinin çok fazla işe koşulmadığı görülmektedir. Birinci el kaynak kullanma, kaynağı sorgulama gibi teknikler kullanılmamıştır.

Kitapların içeriğine bakıldığında doğal olarak Azerbaycan coğrafyası merkezli tarih yazım anlayışı vardır. Selçuklular, Harzemşahlar, Akkoyunlular, Karakoyunlular, Safeviler, Afşar ve Kaçar Hanedanlıkları'na geniş yer ayrılmıştır (Turan, 2018, s.77). Azerbaycan halkı Azerbaycan Türkçesi ve Türk kimliği Azerbaycan coğrafyasında şekillenmiştir. Türk tarih ders kitaplarında milli kimliğinde Orta Asya merkezi yer tutup önemli atıflar yapılırken Azerbaycan tarih ders kitaplarında sadece akrabalık bağı vurgulanmıştır.

Azerbaycan tarih ders kitaplarında Türkiye ile ilgili tüm satırlar olumludur ve övgüyle doludur. Türkiye'deki öğrenciler tarafından dünyadaki en yakın dost ülke Azerbaycan olarak algılanmaktadır (Aktaş, 2013). Türkiye ile Ermenistan arasında 2009 yılında yakın ilişkiler kurmaya yönelik adımlar atılmış hatta Kars'ta bulunan Doğu Sınır Kapısı'nın açılması gündeme gelmiştir. Azerbaycan'da yaşanan hayal kırıklığı "Azerbaycan Tarihi" ders kitaplarına da yansımıştır, ancak burada bir değerlendirme yapılmayarak bu olay tarihî bir sınav olarak betimlenmiştir (Mahmudlu vd, 2016: 185).

Azerbaycan tarihi ders kitaplarında milliyetçi ve sosyalist sayılabilecek iki görüş birbirini tamamlamaktadır. Akkoyunlu, Safevi ile Osmanlılar arasındaki savaşların nedenlerinin anlatıldığı giriş ve gelişme bölümü savaşın ekonomik sonuçlarını ön plana çıkarırken sonuç bölümü ise bugün arzu edilmeyen kardeş kavgasını Batı diplomasisinin zaferi olarak görmektedir (Gürbüz, 2009:80). "Türk tarih ders kitaplarında Çaldıran Savaşı anlatılırken Safeviler ve Şah İsmail Türk kökenli olarak bizden olurken, mezhep nedeniyle olumsuz öteki olarak değerlendirildiği de olmuştur (Alaca, 2015, s. 95).

Tarih ders kitaplarında Ruslara bakış tamamen olumsuzdur. Slavlar IX. asırdan itibaren Azerbaycan topraklarına saldırmışlardır. Sovyetler 1920 yılından 1991 yılına kadar Azerbaycan'ı hâkimiyet altında tutmuşlardır. Azerbaycan petrolü Ruslar tarafından sömürülmüştür. Karabağ Sovyetlerin eliyle (Mihail Gorbaçov) Ermenilere verilmiştir (Mahmudlu vd, 2016,

s. 130). “Azerbaycan Tarihi” ders kitaplarında Azerbaycan’ın Batı medeniyetinin bir parçası olduğu vurgulanarak Rusya ile araya mesafe konulmuştur.

Tarih ders kitaplarından anlaşılabilceği gibi savaşlar bakımından Anadolu ve Azerbaycan coğrafyası ortak kadere sahip olmuştur. 1813 Gülistan Antlaşması Azerbaycan halkına ekonomik bir yük getirirken 1838 yılında İngiltere ise Balta Limanı Ticaret Antlaşması’yla Osmanlı ekonomisine büyük darbe vurulmuştur. İthalat vergisi azaltılmış, İngiliz tüccarlar Osmanlı Devleti’nde avantajlı konuma geçmiş ve Osmanlı sanayisi çöküşe geçmiştir (Şahin, 2016: 247). Böylece Azerbaycan, Rusya tarafından, Osmanlı Devleti ise İngiltere tarafından iflasa sürüklenmiştir. 1828 yılında Azerbaycan toprakları bölüşülürken, Osmanlı Devleti’nden büyük güçler 1829 Edirne Antlaşması’yla toprak almıştır. Azerbaycan topraklarında bir Ermenistan kurulurken, Osmanlı topraklarında Edirne Antlaşması’ya Yunanistan kurulmuştur. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Azerbaycan topraklarında Rusya’nın hakimiyetine giden süreç başlarken, Anadolu büyük güçlerce işgal edilmiştir.

Ders kitaplarında Güney Azerbaycan’ın Farşlaştırılma sürecine de dikkat çekilmiştir. 1925 yılında Türk kökenli Kaçar yönetiminin başarısızlığı sonucu Fars kökenli Rıza Han iktidara gelmiştir. Türklerin ana dilinde eğitim hakkı, gazete ve kitap çıkarma hakkı elinden alınmıştır. Coğrafi adlar, tarihi yer adları, soyadlar Farşlaştırılmıştır (Mahmudlu ve diğerleri, 2016, s. 131).

“Azerbaycan Tarihi” ders kitaplarına göre Ermenilerin Anadolu topraklarında devlet kuramayacaklarını anlayan büyük güçler Azerbaycan topraklarında bir Ermeni devleti kurmak için onları göçe teşvik etmiştir. Türkiye’deki tarih ders kitaplarında Türklerle Ermenilerin uzun yıllar boyunca dostça ve kardeşçe yaşadıkları hatta Ermenilerin “Milleti sadıka” ismiyle adlandırıldığı yazılmaktadır (Cazgır vd, 2010, s. 178). Buna karşı Azerbaycan tarih ders kitaplarına göre Ermeniler tarihin en eski dönemlerinden itibaren Azerbaycan Türklerine

düşmanlık beslemişlerdir. Azerbaycan'ın Ermeni işgali altında kalan topraklarının gelecekte nasıl çözüme kavuşacağı, Azerbaycan - Ermenistan savaş pozisyonunun ne zaman sona ereceği konusunda belirsizlik devam etmektedir.

Kaynaklar

- Aka, İ. (2007). Türkiye ve Azerbaycan tarih ders kitapları üzerine bazı gözlemler. *Atatürk Dergisi*, Ocak, Sayı: 3 Cil: V, 1-13.
- Alaca. E. (2015). Ortaöğretim tarih ders kitaplarında bir öteki olarak İran /Safeviler, *Turkish Studies*, Vol.10/11, 79-96. http://www.turkishstudies.net/Makaleler/493174737_6AlacaEray-egt-79-96.pdf.
- Alpargu, M. (2007). Türkiye ve Azerbaycan tarih ders kitapları üzerine bazı gözlemler.cilt 5, sayı 3, *Atatürk Dergisi*, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/26165> adresinden alınmıştır.
- Aktaş, Ö. (2013). Sınıf öğretmeni adaylarının Türk kimliği, dost ve düşman ülke algıları. *EKEV*, 17 (57), 183-208.
- Aliyev, V., Yasifov, Y., Babayev., Caferov ve Memedova, A. (2003). *Azerbaycan tarihi* 6. Bakü: Tahsil Neşriyatı.
- Ateş, S., İncirci, A., Karadeniz, O.,Kapucubaş,M. (2018). Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Eski Türkler: Türkiye ve Türkmenistan, *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 2(1), 70-85. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/503081>.
- Cazgır V. ve Diğerleri (2010). *Ortaöğretim tarih 10*. İstanbul: Bediralp matbaacılık
- Çençen, N. (2018). Özbekistan lise tarih ders kitaplarında Türkiye imajı. A. Şimşek (ed), *Dünyada Türk İmajı*. Ankara: Pegem Yayınları,423-430.
- Gökçen, S. ve Aybar, M. (2017). Azerbaycan ve Türkiye Cumhuriyeti 9 ile 10. sınıflar tarih ders kitaplarında yer alan Osmanlı tarihi konularının karşılaştırmalı tarih anlayışı açısından incelenmesi. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 267-279.
- Foster, N. (1995). *The analysis of company documentation*. C. Cassell

- ve G. Symon (Eds.), *Qualitative methods in organizational research: A practical guide*. London: Sage.
- Gürbüz, Y.E. (2009). Öteki tarihin gözüyle Azerbaycan tarih ders kitaplarında Osmanlı-Akkoyunlu savaşları, *Toplumsal tarih Dergisi*. İstanbul: Tarih Vakfı, 78-83.
- İmanova, D. (2018). Kırgızistan lise tarih ders kitaplarında Türk imajı. A. Şimşek (ed), *Dünyada Türk İmajı*. Ankara: Pegem Yayınları, 325–335.
- İnalçık, H. (1996). *Osmanlı İmparatorluğu*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- İsayev, A., Mechunov, R., Abbasov, M. (2018). *Azerbaycan Tarihi (Kurikulumla)*. Bakü: Azerbaycan Cumhuriyeti Tahsil Nazırlığı.
- Kaymakçı, S ve Smailova, A. (2018). Kazakistan lise tarih ders kitaplarında Türkler. A. Şimşek (ed), *Dünyada Türk İmajı*. Ankara: Pegem Yayınları, 311-324.
- Mahmudlu, Y., Memmedov, S., Priyev, V. (2012). *Azerbaycan Tarihi 8*. Bakü: As poliqraf.
- Mahmudlu, Y., Ağayev, S., Hubyarov, B., Alişova, H., Hüseynova, L., Behramova, S. (2014). *Azerbaycan Tarihi 8*, Bakü: Tahsil
- Mahmudlu, Y, Aliyev, Q., Abdullayev, M., Hüseynova, L., Cabbarov, H. (2016). *Azerbaycan Tarihi 9*, Bakü: Azerbaycan Respublikası Tahsil Nazirliyi.
- Memmedov, H. (1995). Azerbaycan'da basmakalıp tarih eğitimi ve mücadele yolları, *Tarih Eğitimi ve Tarihte "Öteki" Sorunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 215-221.
- Memmedov, S., Veliyev, T ve Kocayev, E., (2002). *Azerbaycan tarihi 9*. Bakü: Tahsil.
- Memmedov, İ., Kaffarov, T., Memmedov, X., Tağıyeva, Ş., Valiyev, M., Memmedova, Ş., Hüseynov, A., ve Kocayev, E. (2009). *Azerbaycan tarihi 11*. Bakü: Çaçıoğlu.
- Şahin, M. (2016). *Osmanlı Tarihi ve Uygarlığı*. Ankara: Sonçağ.
- Şimşek, A. (Ed.) (2018). *Dünya'da Türk imajı*. Ankara: Pegem.
- Türk, İ.C., Ilgaz, S., ve Bilgili, A.S. (2004). *Azerbaycan tarih ders kitap-*

- larında Osmanlı İmgesi, *Kazım Karabeki Eğitim Fakültesi Dergisi*, sayı 9, ss.429-443.
- Turan, R. (2011). İdeolojik amaçlı tarih öğretimi: Sovyet döneminde Azerbaycan'da okutulan tarih ders kitapları ve tarih dersi öğretim programları üzerine bir inceleme, 5. Ulusal Sosyal Bilimler Eğitim Kongresi, Ankara, 300-307.
- Turan, R. (2013). Azerbaycan'da okutulan tarih ders kitaplarında Stalin ve uygulamalarına yaklaşım. *Bilig*, Güz , Sayı: 67, 273-294.
- Turan, R. (2015). *Azerbaycan'da ilk ve ortaöğretimde tarih öğretimi ve ders kitapları*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Turan, R. (2016). Türkmenistan'da Okutulan Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı Devleti'ne Yaklaşım. Ed. Muhammet Koçak, Uluslar Arası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi, Ankara, 37-48.
- Turan, R. (2018). Azerbaycan lise tarih ders kitaplarında Türk imajı. A. Şimşek (ed), *Dünyada Türk İmajı*. Ankara: Pegem Yayınları, 75-89
- Turan, R. (2017). Azerbaycan'da okutulan Ata Yurdu ders kitabında Azerbaycan ulusal kimliğinin temsili. *SUTAD*, Güz, 42, 593-612.
- Wirth, L. (1999). Tarihi kötüye kullanma biçimleriyle yüzleşmek. (Çev. N. Elhüseyni), *Tarihin Kötüye Kullanımı*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 18-59.
- Yıldırım, A ve Şimşek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin.